

Πρὸς ἐπανεκτίμηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου (Κλίμα, ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος)

Ὅταν στὸ τέλος Ἰανουαρίου 2007, δύο ἐβδομάδες πρὶν, οἱ 500 σοφοὶ τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Οὐνέσκο διεκήρυξαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ κυρίως ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐπιδείνωση τοῦ κλίματος, γνώριζαν ἄριστα τὴ βαρύτητα τῆς διαπιστώσεώς τους γιὰ τὶς ἱστορικὲς καὶ βιολογικὲς εὐθύνες τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν τρεῖς μέρες μετὰ, στὶς 2 Φεβρουαρίου, ὁ Γάλλος πρόεδρος, στὸ Μέγαρο τῶν Ἡλυσίων, ἀποκηρύσσει τὴ βιομηχανικὴ λογικὴ καὶ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων, στὴν πράξη χαράσσει τὸ τέλος τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, προϊόντος τῆς ἀγγλικῆς οἰκονομικῆς νοτροπίας, τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς γαλλικῆς λογικῆς καὶ ἰδεολογίας. Οἱ δύο αὐτὲς διακηρύξεις ὀριοθετοῦν τὸ τέλος τῆς προηγουμένης ἐποχῆς καὶ τὴν ἑναρξη νέας, μὲ ἀμφίβολη ὅμως κατάληξη, ἐὰν δὲν συνοδευθοῦν ἀπὸ τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς μας καὶ τοῦ ἥθους μας· ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν κοιτίδα του, τὴν Εὐρώπη καὶ τὴ μήτρα τῆς ἰδεολογικῆς του ὑποστάσεως, προβαίνει σὲ ἐπισημάνσεις ἰδιαιτέρας σημασίας γιὰ τὴ μετὰ τὴν Ἀναγέννηση ἐποχὴ· στὴ Διακυβερνητικὴ Διάσκεψη, στὴν ὁποία ἀπηύθυνε τὴν ἔκκλησή του ὁ Ζὰκ Σιράκ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας καὶ τὸ κλίμα, εἶχαν συμμετοχὴ καὶ πολλοὶ σοφοί, ὄχι μόνο εἰδικοί γιὰ τὸ κλίμα, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι, ἱστορικοί, κυρίως ἀπ' τὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία.

Ὅταν ἡ Γαλλία, ὡς ἔκφραση τῆς συνειδήσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν, προβαίνει σὲ παρόμοιες διαπιστώσεις -τὶς ὁποῖες ἀσπάζεται καὶ ἡ Γερμανία, ὡς προεδρεύουσα τὸ τρέχον ἐξάμηνο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως- ἀποκαλύπτει στὴν πράξη δύο πράγματα: **πρῶτον**, τὴν αἴσθηση ἐνοχῆς γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὴν ἐπιδείνωση τοῦ κλίματος καὶ τὴν προσήλωσή τους ἐπὶ τρεῖς τουλάχιστον αἰῶνες στὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη ὅτι εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτισμῶν, ὡς τὸ τελευταῖο καὶ ἀνώτερο σταδίό τους· **δεύτερον**, τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης πολιτικῆς καὶ ποιοτικῆς ἀλλαγῆς στὸ ἥθος, στὴν νοτροπία τῶν ἀνθρώπων, ἐὰν ἐπιθυμοῦν τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ πλανῆτου, ὅπως τουλάχιστον τὴν γνωρίζουμε, καὶ ἀκόμη περισσότερο τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Ἡ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη ἦταν ἡ κυρίαρχη στὴ νεώτερη ἐποχὴ· ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος -κυρίως ὁ βιομηχανικὸς μὲ τὴν προσήλωσή του στὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὴν αἰσχίστη περιφρόνηση πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ πολιτισμοὺς, ἀλλὰ τὴν κατὰ παραχώρηση ἀνοχὴ του πρὸς τὸν ρωμαϊκὸ καὶ ἑλληνικὸ

πολιτισμό, ὅπως καὶ τὴν ἀπόλυτη πεποίθησή του ὅτι ἡ φύσις προορίζεται γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν σκοπῶν του, τῆς ἀποστολῆς του καὶ μόνο- ἦταν ἀδηφάγος καὶ ἀπληστος· οἱ ἀναφορές μας ἔχουν ἐνδεικτικὸ καὶ μόνο χαρακτῆρα, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατη, στὰ πλαίσια τῆς μικρᾶς ἀναλύσεως, ἡ ἐξαντλητικὴ ἐπεξεργασία τοῦ θέματος.

Ἡ περιφρόνηση ἄρχισε -ἂν καὶ οἱ ρίζες τῆς ἀνάγονται στὶς Σταυροφορίες καὶ στὴ διαπίστωση τῆς ἀνωτερότητος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἡ ἀνεκτικὴ καὶ φιλικὴ στάση τοῦ ἀναγεννησιακοῦ ἀνθρώπου- ἀπὸ τοὺς κονκισταδόρες καὶ τὴν κατάκτηση τοῦ νέου κόσμου, μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τῶν ἰθαγενῶν, καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἔνταξή τους στὴν χριστιανικὴ πίστη καὶ νοοτροπία, καὶ συνεχίσθηκε στὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ τὴν ἀποικιοκρατία καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἐξάπλωση, ἀκόμη καὶ εἰς βάρος τῶν παλαιῶν καὶ ἀκμαίων πολιτισμῶν, Ἰνδικοῦ, κινεζικοῦ, ἰσλαμικῶν καὶ ἄλλων. Τὸ χειρότερο ἦταν ἡ περιφρόνηση πρὸς τὴν φύση καὶ ἡ δῆωση ὅλων τῶν πλουτοπαραγωγικῶν τῆς πηγῶν· διάκριση μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν καὶ τῆς φύσεως δὲν ὑπῆρξε, ἀμφότερα προορίζονταν γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐσχατολογίας τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶχαν οὐδένα ἄλλον λόγον ὑπάρξεως. Ἐὰν οἱ ἰθαγενεῖς ἀποδέχονταν τὴ βιομηχανικὴ νοοτροπία, διότι στὴ φύση δὲν ἀναγνωρίζονταν αὐτόνομη παρουσία καὶ ὑπαρξη, τότε εἶχαν κάποιες πιθανότητες ἀτομικῆς καὶ μόνο ἐπιβιώσεως, ἀλλὰ ἡ ἐνσωμάτωσή τους στὴν "ἀνώτερη" δυτικὴ κοινωνία, ἐὰν ἐρχόταν, θὰ ἐρχόταν πολὺ ἀργότερα καὶ μᾶλλον στὶς ἐπόμενες γενιές.

Ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τοὺς 500 σοφοὺς τῆς κυρίας εὐθύνης τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἀνεπανόρθωτη ἴσως ἐπιδείνωση τοῦ κλίματος καὶ ἡ φράση ἀποδοκιμασίας τοῦ Ζὰκ Σιράκ, ὡς πρὸς τὴν πίστη μας ὅτι "εἴμαστε οἱ κυρίαρχοι καὶ κύριοι τῆς φύσεως", γιὰ τὴν ἐκπλήρωση "τῆς ἰδέας τῆς προόδου", γεγνὸς ποὺ "μᾶς ὀδήγησε στὸ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ", ἔχουν ἱστορικὴ διάσταση· οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ γαλλικοῦ κράτους ἔχουν βαρύνουσα σημασία, διότι δὲν εἶναι προσωπικὲς του μόνο, παρὰ προῖον συλλογικῆς σκέψεως -καὶ τὸ ἀναφέρει ὁ Γάλλος πρόεδρος-, καὶ ἐπειδὴ σημαίνουν τὴν ἀποκήρυξη τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς καὶ τῆς ἰδεολογίας τῆς, ἀποτέλεσμα τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως· ἡ ἀποδοχὴ τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν ἀπὸ τὴν Ἀγκέλα Μέρκελ, μὲ τὴν ἀντίστοιχη ὁμάδα σοφῶν γυρῶν τῆς, ἐπισφραγίζει τὴ διείσδυση τοῦ προβληματισμοῦ στὶς δύο μεγάλες χῶρες τῆς Εὐρωζώνης καὶ δι' αὐτῶν σὲ ὀλόκληρη τὴν ἥπειρο. Ἡ Εὐρώπη ἐπιστρέφει στὶς ἑλληνικὲς τῆς ρίζες, διότι, ὅταν ἀφαιρεθεῖ ἡ βιομηχανικὴ λογικὴ, τότε μόνο ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀπομένει ὡς

ὑπόστρωμα τοῦ Εὐρωπαίου, μὲ τὴν ἀνοχή του, ἢ μᾶλλον τὴ δημιουργική του ἐπικοινωνία μὲ τοὺς πολιτισμοὺς τῶν τρίτων καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς φύσεως ὡς κυριάρχου καὶ ἀνωτέρας δυνάμεως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Τὴ συμβίωσή του μὲ τὴ φύση ἐπιδίωκε ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς.

Ἡ ἀποκήρυξη τῆς ἐσχατολογικῆς νοοτροπίας συνεπάγεται ἐπιστροφή στὴν ἀνθρωποκεντρικὴ ἀντίληψη, διότι ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος πίστευε ὅτι εἶναι ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ, ὡς συνέπεια τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς, γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου· στὴ συνέχεια πίστεψε ὅτι ἔφερε μέσα του τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, μὲ τὴ συγχορδία τῆς καπιταλιστικῆς ἢ κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας, ἀπλῆ ἀντιγραφή ἦταν οἱ τελευταῖες τῆς πρώτης, ἢ μετάπλαση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, κατὰ τοὺς Βέμπερ, Τώνεϋ καὶ ἄλλους. Ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀδηφάγος καὶ ἄπληστος σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, μὲ τὴν ἀπόλυτη προσήλωσή του στὴν ὀλοκληρωτικὴ ὑποταγὴ τῶν πάντων στὴν ἠθικὴ του καὶ στὴν πολιτικὴ του ἀντίληψη, ἄλλος τρόπος ζωῆς δὲν τοῦ εἶναι ἀνεκτός, οὔτε κἂν νοητός· ἡ μονοσήμαντη λογικὴ του ἦταν ἐμφανῆς στὶς ἐκδηλώσεις του καὶ κυρίως ἀπέναντι στὸ φυσικὸ πλοῦτο, στὶς δυνάμεις τῆς φύσεως· θεωροῦσε ὡς ἄθλο του τὴν ὑποταγὴ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, κάτι τὸ ὁποῖο ἀναφέρει στὰ σχολικά του βιβλία ἀπ' τὶς πρώτες τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ, ἀλλὰ ἀγνόησε προκλητικὰ τὴν διατήρησι τῆς φυσικῆς ἁρμονίας, παρὰ τὴν ὑπόμνησή της ἀπὸ πολλοὺς σοφοὺς, ρομαντικοὺς καὶ ἄλλους, καὶ συνέχισε τὸ καταστροφικὸ του ἔργο. Ἡ θεοποίηση των φυσικῶν δυνάμεων ἀπ' τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν ἄλλων ἠπείρων, ἢ ἀνοχή καὶ ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἄλλης ἀντιλήψεως ζωῆς ἀπὸ τὶς θρησκείες τους, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπόδειξη τῆς πολιτιστικῆς τους καθυστερήσεως καὶ τῆς ἀδυναμίας τους ἐνταχθῆναι στὸ βιομηχανικὸ σύστημα.

2

Όταν οι Εύρωπαίοι ήγέτες, και οι σοφοί γύρω τους, αποκηρύσσουν τον βιομηχανικό άνθρωπο, γνωρίζουν ότι έπιστρέφουν στον έλληνικό πολιτισμό και αναγνωρίζουν τη φύση ως κυρίαρχη δύναμη στον πλανήτη· ή ιδέα της άνωτερότητας της φύσεως, όπως αναφέραμε, ήταν κυρίαρχη στους Έλληνες και για το λόγο αυτό είχαν θεοποιήσει τις φυσικές δυνάμεις. Άλλωστε ή Γη, από τον Ούρανό, ήταν ή μητέρα των θεών και των ανθρώπων· οι ποταμοί, οι λίμνες ήταν θεοί, οι πηγές, τα ρυάκια, οι βρύσες ήταν δαίμονες, ή νεράιδες, τα βουνά, τα δάση ήταν οι κατοικίες των θεών και των δαιμόνων. Όποιος μόλυβε, με οιονδήποτε τρόπο ακόμη και με τα άπορίμμά του, τα ιερά μέρη, δεχόταν την τιμωρία των θεών· έως μία γενιά πριν στην έλληνική ύπαιθρο πίστευαν στη θεοποίηση αυτών των φυσικών πηγών και έθεωρείτο σοβαρή άμαρτία ή μόλυνσή τους· τα μικρά παιδιά μάθαιναν άπ' τους γονείς τους, άπ' τους δασκάλους, άπ' τους μεγαλύτερους να σέβονται τις πηγές, τις βρύσες, τα ρυάκια, να φοβοῦνται την τιμωρία των δαιμόνων.

Με την ίσοπεδωτική είσβολή του βιομηχανικού ανθρώπου, κυρίως μεταπολεμικά, χάθηκαν αυτές οι αξίες· οι μύθοι και οι παραδόσεις μεταφέρονται άπ' τις γιαγιάδες και τους παππούδες, αλλά αντιμετωπίζουν, τις περισσότερες φορές, τα είρωνικά σχόλια των "μορφωμένων" και "προοδευτικών" γονέων· γι' αυτούς όλα αυτά είναι άναχρονιστικές και άντιδραστικές προκαταλήψεις, εμπόδια στην ανάπτυξη του τόπου και στον πλουτισμό τους. Έπέβαλαν οι γονείς τη λογική τους και στα χωριά μας μείναμε χωρίς πηγές, χωρίς βρύσες, οι νεράιδες και οι δαίμονες έφυγαν, αλλά πήραν μαζί τους και τον άνεπανάληπτο πλούτο τους, όλόκληρο τον κόσμο τους, με την άνθρωποκεντρική αντίληψη ζωής, με την ήρηνική και δημιουργική άνοχή του προς τις φυσικές δυνάμεις.

Όταν ο Άριστοτέλης, έπειδη είναι μακρά ή περιδιάβαση στην έλληνική μθολογία και όδηγεϊ εις άλλας άτραπούς, γράφει, στην άρχή των "Πολιτικών" του, ότι "*ή φύσις τέλος έστίν*"ⁱⁱ, έννοεϊ ότι ή φύσις είναι το έσχατο όριο, ό τελικός σκοπός της δράσεως του ανθρώπου εις την λειτουργικότητα της όποίας είναι άδιανόητη ή παρέμβαση του· τη γένεση της πόλεως πραγματεύεται ό φιλόσοφος, "*ή δ' έκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ήδη πάσης έχουσα πέρας της άυταρκειάς, ως έπος είπειν, γενομένη μὲν οὔν του ζήν ένεκεν, οὔσα δὲ του εὔ ζήν· διό πάσα πόλις φύσει έστίν*"ⁱⁱⁱ. Στην ίδια παράγραφο άρχίζει ό Σταγειρίτης άπ' την έννοια της πόλεως "*φύσει*" και καταλήγει εις το "*ή φύσις τέλος έστίν*"·

δηλαδή, ή πόλις είναι φύσει προϋπάρχουσα τής πολιτικής δράσεως του ανθρώπου, είναι το προαπαιτούμενο για την πολιτική υπόσταση του ανθρώπου. Η αναφορά γίνεται για την ανάδειξη τής κυριάρχου θέσεως τής πόλεως, ως πολιτικής οργανώσεως, στη φιλοσοφική αντίληψη των Ελλήνων, και μάλιστα με τη λέξη "φύσει", ενώ δια την φύσιν χρησιμοποιεί την έννοια του "τέλους".

Η έσχατολογία είναι άδιανόητη στους Έλληνες, όταν έως την προηγούμενη γενιά συμβίωναν άρμονικά με τους θεούς, τους δαίμονες και τις νεράιδες των ποταμών και των λιμνών· δεν έπιτρεπόταν το κόψιμο των άγρίων δένδρων, των δασών άκόμη περισσότερο, χωρίς κανένα λόγο, διότι, τότε θα στεροϋσαν άπ' την Άρτεμη, τον Πάνα ή τους Σατύρους την κατοικία τους, κι αυτοί θα τιμωροϋσαν άυστηρά τους παραβάτες. Δηλαδή, ή ύπεροχή τής φύσεως είναι άυτονόητη· για το λόγο αυτό γίνεται αναφορά τής άρχής αυτής έλάχιστες φορές στην έλληνική γραμματεία· όποιος δεν αναγνώριζε την ύπεροχή τής φύσεως άπέναντι στον άνθρωπο, και φυσικά στον πολίτη, ήταν "ή θηρίον ή θεός", στην περίφημη αναφορά του φιλοσόφου: "ή πόλις και φύσει πρότερον ή έκαστος· εί γάρ μη αύτάρκης έκαστος χωρισθείς, όμοίως τοίς άλλοις μέρεσιν έξει προς το όλον, ό δε μη δυνάμενος κοινωνείν ή μηθέν δεόμενος δι' αύτάρκειαν ούθέν μέρος πόλεως, ώστε ή θηρίον ή θεός"ⁱⁱⁱ. Όποιος, πίστευαν οί άρχαίοι, δεν αναγνώριζε την ύπεροχή τής φύσεως και την ανάγκη τής κοινωνικότητας, ίσχυριζόμενος ότι τα έχει όλα, ότι έχει την αύτάρκειά του, και δεν χρειάζεται ούτε τον συνάνθρωπό του, αυτός δεν δύναται άποτελεΐν μέρος τής πόλεως, και είναι ή θηρίον ή θεός· προφητικός για το βιομηχανικό άνθρωπο είναι ο φιλόσοφος, διότι έμφανίσθηκε στην ιστορία, ως θεός άπέναντι στους καθυστερημένους και άπολίτιστους ίθαγενείς, αυτό το πίστευε ακράδαντα, αλλά κατέληξε στο χειρότερο θηρίο στην ιστορία του πλανήτη. "Ούθέν μάτην ή φύσις ποιεί"^{iv}, γράφει ο Άριστοτέλης, λίγες γραμμές προηγουμένως· ή φύσις προειδοποιεί με πολλούς τρόπους, άποστέλλει τα μηνύματά της.

Η έσχατολογική αντίληψη του βιομηχανικού ανθρώπου είναι ο κύριος λόγος τής καταστροφικής του μανίας, του έγωιστικού και αύταρχικού χαρακτήρος του· ή έκκίνησή του ήταν ή θεοποίησή του, ως θεός ξεκίνησε το σύντομο -διότι, δύο τρείς αίώνες είναι έλάχιστο διάστημα στην ιστορία- ταξειΐδι του, με το όπλο τής τετράγωνης λογικής, τής ιδεολογικής του άποστολής, όποιας μορφής, και τής έπιστημονικής του άληθείας, και κατέληξε στο άδηφάγο θηρίο, το χειρότερο στην ιστορία τής γής και το άπειλούν την έπιβίωσή του, ως ανθρωπίνου ίδους πάνω στον πλανήτη, για πρώτη φορά άπό την έμφάνισή του στη ζωή. Δεν είναι σχήμα λόγου ή άπειλή αυτή

ἀλλὰ πραγματικὸ γεγονός, ὄχι μόνο γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες, παρὰ καὶ γιὰ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους.

3

Οι απόγονοί του, διότι ελάχιστοι πιστεύουν πλέον στις μέρες μας την έσχατολογική αντίληψη του βιομηχανικού ανθρώπου, πληρώνουν τις συνέπειες· έχουμε την έντύπωση ότι έπιστρέφουν θριαμβευτές οι παλιοί θεοί και δαίμονες και μάς θυμίζουν τις υποχρεώσεις μας, ως πολίτες, για σεβασμό πρὸς τὸν συνάνθρωπό μας, ὅποτε και για σεβασμό πρὸς τὴν φύσιν· ἀλληλένδετα εἶναι ἀμφότερα. Ἡ ἀνοχή μας ἀπέναντι εἰς τὴν φύσιν εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μὲ τὴν ἀνοχή ἀπέναντι στοῦ συνάνθρωπό μας και τὴν ἔνταξή του στὴν κοινωνία μας, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι "ἢ θηρίον ἢ θεός".

Τὸ τέλος τῆς έσχατολογικῆς ἀντιλήψεως ἐκήρυξε ὁ Γάλλος πρόεδρος, λέγων ὅτι "ὁ μονοπολισμὸς ὁδήγησε σὲ ἀδιέξοδο τὴν ἀνθρωπότητα", ἐνῶ "ὁ πολυπολισμὸς ὁδηγεῖ στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀειφόρου ἀναπτύξεως". ὁ Ζὰκ Σιράκ διακηρύσσει τὸ τέλος τῆς ἀμερικανικῆς κοσμοκρατορίας, ὅχι μόνο διὰ λόγους πολιτικῆς ἀνάγκης, λόγω τῶν ἀδιεξόδων τῆς στὶς διεθνεῖς σχέσεις, ἀλλὰ και διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ ἀνθρώπου στὸν πλανήτη. Τὸ ἐπόμενο βῆμα εἶναι αὐτονόητο, μόνο ἡ φραστικὴ διατύπωση λέπει, ἡ ἀνθρωπότης ὁδηγεῖται στὸν "ἑτερογενῆ και πολυπολικὸ κόσμον"· ἑτερογενῆ διότι, οἱ ἀναδυόμενες μεγάλες οἰκονομικὲς και πολιτικὲς δυνάμεις, φέρουν τὴν κληρονομία τῶν παλαιῶν πολιτισμῶν τους, κινέζικος, Ἰνδικός, ρωσικός. Ἐπομένως εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ ἀναγνώρισή τους, ὡς ἀναγκαῖα και ἰκανὴ συνθήκη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ κλίματος, ἀλλὰ και τῆς ἀρμονικῆς συμβιώσεως πάντων στὸν πλανήτη· ὁ κόσμος μας εἶναι πολυπολικός, διότι ἀπώλεσε ἡ μοναδικὴ ὑπερδύναμις τὴν ἐπικυριαρχία τῆς και ὑπεβιβάσθη σὲ ἰσότιμο ἑταῖρο μὲ τὶς ἄλλες δυνάμεις, τὶς παλαιῆς και τὶς νέες· εἶναι ἑτερογενῆς, διότι ἐγκαταλείπει τὴν έσχατολογικὴ του ἀντίληψη ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος, ὁ δυτικός, και ἀναγνωρίζει, εἰς ἀνακεφαλαίωσιν, τρία πράγματα: τὴν ἀνωτερότητα τῆς φύσεως και τὸν σεβασμὸ του ἀπέναντί τῆς, τὴν ἱστορικὴ και πολιτικὴ εὐθύνη του γιὰ τὴν ἐπιδείνωση τοῦ κλίματος και τὴν καλλιέργεια τῆς μισαλλοδοξίας και τῆς αὐταρχικότητος ἐπὶ τρεῖς τουλάχιστον αἰῶνες, και τὴν ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς τῶν ἄλλων πολιτισμῶν στὴ σύνθεση τῆς σημερινῆς πραγματικότητος· ὁ ἐποικοδομητικὸς διάλογος και ἡ ἀνοχή πρὸς τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ ὁδηγοῦν στὴ δημιουργικὴ σύνθεση, τὴν τόσο ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπιβίωσή μας.

Ἡ συγκυρία εἶναι εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας· ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση μάς ὁδηγεῖ στὴν ἀναγνώριση πολλῶν πραγμάτων, κάτι τὸ ἀδύνατο στὴν πρηγούμενη ἐποχὴ. Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση

φέρει, τρείς τουλάχιστον ριζικές αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία και κατά προέκταση στο ήθος του ανθρώπου: *πρώτον*, επιβάλλει και προϋποθέτει τη δημιουργική συνεισφορά του εργαζομένου, και αποβάλλει την απόλυτη εξάρτησή του από τη μηχανική διαδικασία, ως απαραίτητο όρο για αποδοτικότερο αποτέλεσμα· ή έκτελεστική και διευθυντική λειτουργία της εργασίας γίνονται, σχεδόν αποκλειστικά και τελειότερα, από το λογισμικό. *Δεύτερον*, η δημιουργική συνεισφορά απαιτεί την κατάργηση της ιεραρχικής δομής και της ιερατικής μονοπωλήσεως της γνώσεως και της τεχνικής· ή τεχνική και ή τεχνολογία είναι κοινή σε όλους, όποτε από τη δημιουργική συνεισφορά εκάστου, στην αναζήτησή της και στην έπεξεργασία της, κρίνεται το έργο του. *Τρίτον*, η ένοποίηση του κόσμου -μέ την παγκοσμιοποίηση ή τον κοσμοπολιτισμό, δέν έχει σημασία- και ή αίσθησή του πεπερασμένου του, απέναντι στον άπειρο και άγνωστο κόσμο των προηγούμενων έποχών· ο κόσμος έγινε μικρός, προσιτός σε όλους, από οικονομικής πλευράς -άν και αυτό θεωρείται δευτερεύον-, αλλά και από πλευράς γνώσεως και επικοινωνίας· ο έρευνητής και εργαζόμενος -διότι δέν έχουν διαφορά πλέον- έχουν την άνεση της προσεγγίσεως και της αποκτήσεως των τελευταίων έπιτευγμάτων της γνώσεως, αλλά και των οικονομικών και πολιτικών γεγονότων, σε έλάχιστο χρόνο και με μηδαμινό κόπο, κάτι άδιανόητο στις προηγούμενες έποχές, με την έξαιρεση της άμέσου δημοκρατίας και του προφορικού πολιτισμού. Ο άνθρωπος πλησιάζει προς τους θεούς έπειδή σέβεται τις έκφράσεις τους, τις φυσικές δυνάμεις, και συμβιώνει μαζί τους· ο άνθρωπος θα γίνει θεός, όταν αποδεχθεί τη νομοτέλειά του, με την ανθρωπομορφική τους έκφραση και την αποδοχή των έλευθέρων και ίσοτίμων σχέσεων μεταξύ τους.

Την αποδοχή των κατακτήσεων αυτών δύο δυνάμεις την άρνούνται πεισματικά: οί πιστοί όπαδοί της μονοκρατορίας, για διάφορους λόγους, οί όποιοι άγωνίζονται μάτην για την διατήρησή της, και οί φανατικοί των παλαιών ιδεολογιών και προσηλωμένοι στην έσχατολογική αντίληψη του ανθρώπου. Έλαχίστη σημασία έχει το σημείον έκκινήσεως των δύο αυτών τάσεων, και φυσικά δέν είναι άντικείμενο του παρόντος, αλλά ή σύγκλισή τους μετράει προς τη διατήρηση της ιερατικής και ιεραρχικής δομής της κοινωνίας, όπως και της γνώσεως, με αποτέλεσμα την πλήρη απομόνωσή τους.

Η ψηφιακή επανάσταση φέρει και κάτι άλλο στην ανθρωπότητα, την προσέγγιση, με όριο την απόλυτη ταύτιση, της ένεργείας και του τέλους, του σκοπού της κοινωνικής δράσεως καθώς και της παραγωγικής διαδικασίας· ο εργαζόμενος στη βιομηχανική

παραγωγή γνώριζε και αντιλαμβανόταν, ένα μικρό, ελάχιστο, μέρος της παραγωγικής διαδικασίας, υπό την προϋπόθεση ότι, εάν δεν τὸ ἐκτελοῦσε τέλεια, ὥστε διασφαλίσει τὴν πλήρη ἐνσωμάτωσή του στὸ σύστημα καὶ τὴν ἀπόλαυση τῶν ὅποιων προνομίων του, γινόταν ἀπόβλητος ἀπὸ τὴν παραγωγή καὶ τὴν κοινωνία. Γνωστὰ αὐτὰ καὶ ἀπὸ τοὺς "Μοντέρνους Καιροὺς" τοῦ Σαρλώ.

Οἱ ἐργασιακὲς σχέσεις του στὴν ψηφιακὴ παραγωγικὴ διαδικασία εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ὁ ἐργαζόμενος ἐξελίσσεται σὲ δημιουργό-ποιητὴ τῆς διαδικασίας, μὲ κύρια ἀποστολὴ του τὴν ἀναζήτηση νέων τρόπων παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν προϊόντων· ὀφείλει γνωρίζειν ἄριστα ὅλες τὶς συνθήκες τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, διότι δὲν δύναται συνεισφέρειν τὸ ἄριστο τῶν δυνατοτήτων του, καὶ ἡ ἐνταξίη του στὸ δίδικτυο τοῦ ἐπιτρέπει τὴν ἄμεση καὶ πλήρη ἐνημέρωση γιὰ τὰ πάντα σὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμο, καὶ σὲ ελάχιστο χρόνο, ὅση δὲν εἶχε ποτέ του στὴ βιομηχανικὴ ἐποχὴ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ὁ ἰδιοκτῆτης περνάει σὲ δευτέρη μοῖρα, ἐκτὸς κι ἂν εἶναι κι ὁ ἴδιος νέος καὶ μὲ καλὴ πρόσβαση στὰ διαδίκτυα, ὡς συνήθως συμβαίνει στοὺς νέους ἐπιχειρηματίες· ὅσο καλὸ κι ἂν εἶναι τὸ παραγγελθέν γιὰ τὴ συγκεκριμένη παραγωγικὴ διαδικασία σύστημα λογισμικοῦ, πάντα χρειάζεται κάποιες προσαρμογές γιὰ τὴν ἀνταπόκρισή του στὴ ἰδιαίτερη αὐτὴ διαδικασία, καὶ σὲ αὐτὲς τὶς προσαρμογές κρίνεται ἡ ἀνταγωνιστικότης τῆς ἐπιχειρήσεως.

Τὸ ἐπαγγελματικὸ μυστικὸ ἔχει σχεδὸν καταργηθεῖ, καθὼς ἡ ἀνταγωνιστικότης κρίνεται στὸ κάτι τι διαφορετικὸ ἐκάστης διαδικασίας, ἐπειδὴ οἱ γενικὲς προδιαγραφές εἶναι γνωστὲς σὲ ὅλους ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή· στὴν ἀγορά, μὲ ελάχιστες ἐξαιρέσεις, τὸ μυστικὸ διαδραματίζει δευτερεύοντα ρόλο, διότι ἐκάστη ἐπιχείρηση καὶ ἕκαστος ἐργαζόμενος κρίνεται στὴ δημιουργικὴ του προσφορὰ καὶ στὴν ἰκανότητά του προσφέρειν συνεχῶς καὶ ἀδειαλείπτως. Ἡ ἰκανότης συνεχοῦς προσφορᾶς ὅμως σὲ ἕναν κλάδο, ἢ καὶ σὲ μία ἐπιχείρηση, κρίνεται ἀπὸ τὶς δυνατότητες συνθέσεως τῆς γλώσσης του, τοῦ λόγου του -ἂν καὶ αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα καὶ χρειάζεται διαφορετικὴ προσέγγιση, ἐκφεύγουσα τῆς παρούσης μελέτης-, καὶ ἀπὸ τὴν ἰκανότητα προσφορᾶς σὲ ὅλες τὶς ἐκφράσεις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή, χρειάζεται τὴν κοινωνικοποίησή του καὶ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ του στὴν ἀγορά, ὡς ἀναγκαῖα καὶ ἰκανὴ συνθήκη γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς δημιουργικότητός του στὴ συγκεκριμένη ἐπιχείρηση· καὶ αὐτό, ὄχι τόσο ὡς ἐπαγγελματικὸ προσόν -δὲν ἔχει ἐξελιχθεῖ στὸ βαθμὸ αὐτὸ ἢ ἀγορὰ καὶ στὶς πλέον προοδευμένους χώρες-, ἀλλὰ ὡς προσωπικὴ ἀνάγκη τοῦ ἐργαζομένου. Ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία ἐὰν τὸ προσεγγίσουμε, αὐτὸ

σημαίνει άλλη στάση ζωής του εργαζομένου, έντελως διάφορη από εκείνη του έξειδικευμένου βιομηχανικού έργατου και του έξειδικευμένου άδηφάγου νεαροϋ τών πρώτων σταδίων τής ψηφιακής έπαναστάσεως στις δυτικές κοινωνίες κυρίως, άσχετη έντελως με τις νέες ανάγκες.

Ο έλεύθερος άνθρωπος άπαιτεϊ και έπιβάλλει τήν πλήρη και συνεχή ένημέρωσή του για τήν τύχη του προϊόντος του, αλλά και για τα συμβαίνοντα στην άγορα και στην Άγορά· αυτό σημαίνει ότι ο εργαζόμενος αισθάνεται τήν ανάγκη ταυτίσεως ένεργείας και τέλους κατά τήν παραγωγική διαδικασία. Φθάσαμε στο κρίσιμο σημείο του προφορικού πολιτισμοϋ και τής άμέσου δημοκρατίας· ο σχεδιάσας τήν παραγωγή του όποιου προϊόντος έχει τήν άνεση τής παρακολουθήσεως τής τύχης του, άπ' τήν στιγμή τής ένάρξεως τής παραγωγικής διαδικασίας, χάρις στο διαδίκτυο, έως τόν τελευταίο καταναλωτή, στην άλλη άκρη του κόσμου, έστω κι αν είναι εκατομμύρια αυτοί. Οι οικονομικές και κοινωνικές έπιπτώσεις, και φυσικά οι πολιτικές, αναδϋονται πλέον σε όλόκληρο τόν κόσμο, για πρώτη φορά, ταυτοχρόνως σε "άναπτυγμένες" και "ύπανάπτυκτες" χώρες, αλλά ο βαθμός έπιρροής έκφεύγει τών όρίων τής μελέτης· τὸ ένδιαφέρον έστιάζεται στην ταύτιση ένεργείας και τέλους, παραγωγικής διαδικασίας και καταναλώσεως, δράσεως του ανθρώπου και άπολαύσεως του προϊόντος τής δράσεως: *"λέγω δ' οϊον έστι μὲν ὦν τὸ αὐτὸ τέλος τε καὶ ένεργεια, καὶ οὐκ ἄλλο τι παρὰ τήν ένεργειαν τέλος, οϊον τῷ αὐλητῇ ἢ αὐτῇ ένεργεια καὶ τέλος (τὸ γὰρ αὐλεῖν καὶ τέλος αὐτῷ έστι καὶ ένεργεια), ἀλλ' οὐ τῇ οἰκοδομικῇ (καὶ γὰρ έτερον τέλος παρὰ τήν ένεργειαν)· έστιν οὖν ἡ φιλία ένεργειά τις, οὐδέν δέ έστιν ἄλλο τέλος παρὰ τήν ένεργειαν τοῦ φιλεῖν, ἀλλὰ τοῦτο αὐτό"*^v.

Άκρως επίκαιρη ἡ αναφορά του Άριστοτέλους, ότι εἰς τὸ φιλεῖν, φιλία καὶ έρωσ μαζί, ὑπάρχει ταύτιση ένεργείας καὶ τέλους, ὅπως γίνεται με τὸν αὐλητῇ στη μουσική· ἡ ένεργεια ταυτίζεται με τὸ άποτέλεσμα, τήν άπόλαυση τής μουσικῆς, κατά τήν σύγχρονη προσέγγιση ὅτι εἶναι άπόλαυση ἢ μουσική, τήν ένεργὸ συμμετοχή στην άρμονία τής μουσικῆς, στην άμεσο δημοκρατία· ἡ δυναμική τής ψηφιακής έπαναστάσεως βρίσκει τὸ τέλος της, τὸ ὄριό της, στην ταύτιση ένεργείας καὶ τέλους· ἡ παραγωγική διαδικασία μετατρέπεται πλέον σε πάρεργο περισσότερο καὶ ὀλιγώτερον σε αὐτοσκοπό, κατά τήν έσχατολογική αντίληψη τής βιομηχανικῆς έποχῆς. Οι άναζητήσεις πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτῇ τώρα αρχίζουν καὶ συνδέονται στενὰ με τῇ γλῶσσα, τὸ λόγο του έρευνητοϋ, ὡς τρόπου του σκέπτεσθαι καὶ ὡς ὄργάνου τής πολιτικῆς έκφράσεως· οι άναζητήσεις στις κοινωνίες του προφορικού πολιτισμοϋ καὶ τής πλήρους καὶ άμέσου γνώσεως, από τὸν ένεργὸ πολίτη,

άνεξαρτήτως τῆς θεωρητικῆς, φιλοσοφικῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς δράσεως, ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης· πολλές εἶναι αὐτὲς οἱ κοινωνίες καὶ ὄχι μόνο ἡ ἑλληνική, ἡ ὁποία τὰ προσέφερε ὡς κληρονομία τῆς στὸ δυτικὸ πολιτισμὸ, μετὴν γνωστῆ τύχη τους.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐπίκαιρος, ἴσως περισσότερο ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐποχὴ, καὶ ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖ γιὰ παράδειγμα τὴν οἰκοδομική, ὡς τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀναμονῆς ἀρκετὰ μετὰ τὴν ἐνέργεια γιὰ τὴν ἀπόλαυση τοῦ ἀγαθοῦ· ἡ οἰκοδομική, ὅμως, εἶναι καὶ ἡ γνησίᾳ ἔκφραση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς· μετὸν ἐργολαβικὸ τρόπο τῆς οἰκοδομικῆς παράγονται τὰ ἀγαθὰ, ὡς ἐργολαβίες ἢ ὑπερβολαβίες· ἐργολαβικὸ χαρακτηῖρα ἔχει καὶ ἡ ἰδεολογία τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, καπιταλιστικῆς ἢ σοσιαλιστικῆς, δὲν ἔχει σημασία· ὑπόσχονται σήμερα πρὸς ἀπόλαυσιν στὰ γεράματα ἢ στὴν ἄλλη γενιά, ὅπως καὶ ὁ χριστιανισμὸς στὴν ἄλλη ζωὴ. Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση, ὅμως, ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἄμεση ταύτιση ἐνεργείας καὶ τέλους, τουλάχιστον ὡς πολιτικὴ ἀντίληψη.

Ἡ διαχειριστικὴ προσέγγιση τῆς ἐπιδεινώσεως τοῦ κλίματος σημαίνει τὴν ἐργολαβικὴ ἀντιμετώπισή του, τὰ διάφορα μέτρα ποσοτικοῦ χαρακτηῖρος γιὰ τὴν προσαρμογὴ στὸν περιορισμὸ τῶν ρύπων. Ἡ ἔκθεση, ὅμως, τῶν 500 σοφῶν τοῦ ΟΗΕ καὶ ὁ Γάλλος πρόεδρος θέτουν τὸ πρόβλημα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἥθους, τῆς νοοτροπίας τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀναζητήσεως ἄλλων πολιτιστικῶν ἀξιῶν, ἀνταποκρινομένων στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ψηφιακῆς ἐπανάστασεως· ἡ ἀποκήρυξη τῆς ἰδέας τῆς προόδου καὶ τῆς ἀενάου ἀναπτύξεως εἶναι τὸ πρῶτο βῆμα, τὰ ἐπόμενα ἀναζητοῦνται μέσα ἀπὸ τὸ διάλογο τῶν παλαιῶν ἱστορικῶν καὶ ζωντανῶν πολιτισμῶν τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος προσφέρει τὶς δυνατότητες, ἀλλὰ γιὰ μερικὸς ἢ προσαρμογὴ θὰ εἶναι μᾶλλον ἀρκετὰ δύσκολη.

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καισαριανή, Φεβρουάριος 2007

ⁱ Ἀριστοτέλους, "Πολιτικά", βιβλ. Α, κεφ. α, παραγ. 8, (1252β33)

ⁱⁱ αὐτόθι, (1252β28-31)

ⁱⁱⁱ αὐτόθι, παραγ. 12, (1253α25-29)

^{iv} αὐτόθι, παραγ. 10, (1253α10)

^v Τοῦ ἰδίου, "Ἠθικά Μεγάλα, βιβλ. Β, κεφ. ιβ, παράγ. 3-4, (1211β27-32)